

RUSTICOLA.

Jet Bakels

Vogels vangen, bijen houden en beren zoeken

WAT IS HET OM een dier te zijn? Hoe is het om de wereld te zien door de blik van een kat of een paard, door die van een wolf of een beer? Wetenschappelijk onderzoek brengt ons daar steeds dichterbij, zoals we bijvoorbeeld kunnen lezen in de boeken van primatoloog Frans de Waal, onder andere in *Zijn we slim genoeg om te weten hoe slim dieren zijn?* (2016). Een persoonlijke zoektocht om 'te leven als een beest' en zich daarmee het perspectief van een dier eigen te maken onderneemt de Engelse schrijver Charles

Foster. Hij wil zélf ervaren hoe een dier leeft door zich in de dierenwereld onder te dompelen. Om het leven van een das te doorgronden eet hij wormen en slaapt in een hol onder de grond. Als otter onderneemt hij nachtelijke zwemtochten in de rivier, vangt vis met zijn tanden en besnuffelt uitwerpselen van 'soortgenoten'. Een nogal radicale benadering, die niet veel mensen hem zullen nadoen. We zijn als stadsmensen ook ver van de natuur verwijderd geraakt.

Op het land is kennis van de natuurlijke omgeving vanzelfsprekender. Hier zijn verschillen-

[199 · p. 210] Rosse grutto (Sepp, Nozeman, 1770)

[200] Leo Belgicus (Doncker, vóór 1699)

[201] Goudplevier (man) (Sepp, Nozeman, 1770)

de vormen van kennis en kunde met betrekking tot diergedrag en plantengroei bewaard gebleven in overgeleverde tradities, die we tegenwoordig immaterieel erfgoed noemen. Helpt deze lokale kennis ons om door dierenogen te kunnen kijken? Het lijkt er wel op. Hierna komen drie vormen van immaterieel erfgoed aan de orde: het vangen van trekvogels met een slagnet (het 'wilsterflappen'; 'wilster' is Fries voor goudplevier), de bijenhouderij en Franse berenfeesten.

Opmerkelijk is dat deze tradities zijn veranderd en meegegroeid met de tijd: in plaats van louter te oogsten uit de natuur vinden de beoefenaars aansluiting bij nieuwe onderzoeksvragen en innovatieve technieken in de wetenschap. Deze stellen ons steeds beter in staat 'met de ogen van het dier' te kijken. Juist in tijden van klimaatverandering en teruglopende biodiversiteit levert dat belangrijke inzichten op. Misschien helpt het om onze mensenblik even te verruilen voor die van een (ander) dier.

[202] Goudplevier (vrouw) (Sepp, Nozeman, 1770)

De wilsterflappers

Wat brengt iemand ertoe soms dagen achtereen, in regen en mist, achter een windscherm te staan, ver weg van het dorp, diep in het veld? Turend in de verte, speurend naar een overvliegende trekvogel? 'De techniek van het vangen vind ik heel bijzonder, die is nooit echt veranderd. En dat we lekker de natuur in gaan en daarmee ook een bijdrage leveren aan de wetenschap.' Aan het woord is Jaap Strikwerda. Hij is, anno 2023, de voorzitter van de werkgroep Wil-

sterflappers van Friesland, en gepassioneerd over zijn vangstwerk. 'Ik ben al actief vanaf 1992; ik heb het geleerd van een kennis. Mijn familie was niet verbaasd. Het zat al in de familie. Dat wist ik niet. Maar het virus moet erin zitten.' De vangers, meestal een of twee, zitten achter een windscherm of 'skûle', en bedienen het slagnet, dat zo'n vijftig meter verder staat opgesteld, met een touw. Overvliegende vogels worden gelokt met een fluitje, dat de vogelvanger van hout heeft gesneden en de roep van de betreffende

[203] Twee dode goudplevieren (anoniem, zestiende eeuw)

vogel imiteert: de ijle roep van de goudplevier (*Pluvialis apricaria*) of de weemoedige fluittonen van de rosse grutto (*Limosa lapponica*). Op de grond staan modellen van rosse grutto's en kieviten strategisch opgesteld. Ze moeten hun soortgenoten het gevoel geven dat het op dit stukje weiland goed toeven is. Dat er lekker veel wormen en andere insecten te vinden zijn. Is de vogel is neergestreken, dan trekt de vanger aan het touw en valt het net.

Klimaatverandering

Voor honderdduizenden trekvogels vormen de Waddenzee en de aanpalende weilanden in Groningen en Friesland een cruciale pitstop. Hier moet de rosse grutto in korte tijd opvetten, wanneer hij van zijn winterverblijf in Afrika op

weg is naar de broedgebieden in Siberië. Daarmee bestrijkt het dier een enorme oppervlakte en moet het inspelen op de plaatselijke omstandigheden. En die veranderen; door intensieve landbouw en andere vormen van grondgebruik door de mens, maar ook doordat het klimaat opwarmt. Wetenschappers hebben vastgesteld dat die opwarming in het noorden veel sneller gaat dan in de gematigde zones. Dit heeft tot gevolg dat in de noordelijke broedgebieden van de trekvogels de insecten steeds eerder uitkomen, en de vogels dus vroeger in het broedgebied moeten arriveren om hiervan te profiteren. Het voedselaanbod in en rondom de Waddenzee is daarbij cruciaal: kunnen de dieren in korte tijd genoeg zeeduizendpoten en wadpieren in zee, en insecten en wormen in de weilanden vinden om op

[204] Rosse grutto (Martinet, 1749-1783)

tijd, en dus liefst een paar dagen eerder dan ze gewend zijn, te vertrekken? En hoe kom je daarachter? Hier komen de wilsterflappers in beeld.

Al in het midden van de twintigste eeuw verdween het vangen van wilde vogels voor consumptie, maar de passie voor het vangen bleef bestaan. Een nieuwe invulling van het vogelvangen werd ingezet in de jaren 1970, toen samenwerking met wetenschappers ontstond.

Sommige vangers hadden van zichzelf een grote belangstelling voor de biologie van de dieren. Zij zagen dat de veren veranderden, en gingen die systematisch verzamelen en documenteren. Details van de vogelrui waren destijds nog nauwelijks bekend. Ervaren vogelvaarders kunnen zelfs de invloed van de klimaatverandering op het ruien van de vogels herkennen. Voor hoogleraar trekvogelecologie in Groningen, Theunis

Piersma, is de samenwerking met de Friese vogelvangsters een gouden greep. ‘De samenwerking met de wilsterflappers is een fenomeen waar twee belangrijke vormen van kennis samenkomen,’ vertelt Piersma. ‘Aan de ene kant die enorme gewortelde veldkennis en praktijk; het is niet makkelijk een net te bedienen en die vogels mooi te vangen. Aan de andere kant het beste van de ecologische wetenschappen. In dat samenspel hebben die elkaar nodig om dingen te doen die nooit eerder zijn gedaan. Ik vind het een fantastische combinatie.’

Vogelogen

Inmiddels is er een derde perspectief toegevoegd aan het onderzoek: dat van de vogels zelf. In het nieuwe onderzoekscentrum BirdEyes (opgericht in 2022 op initiatief van Piersma) wordt het vogelperspectief benadrukt. Doordat de vogelvangsters, als echte amateur- of burgerwetenschappers de vogels wegen, meten, beschrijven en ringen, komt een schat aan informatie beschikbaar. Een zender in de vorm van een klein legoblokje, voorzichtig bevestigd op de vogelrug, stelt wetenschappers nu in staat individuele dieren te volgen op hun trekroute. Wat ziet en ervaart de vogel in zijn zwerfende bestaan? Welke beslissingen neemt hij en op basis waarvan? De zender levert belangrijke gegevens op. Zo blijkt bijvoorbeeld dat sommige trekvogels snel weten in te spelen op de veranderende omstandigheden en dat individuen eigen keuzes maken. Techniek en mensenwerk helpen ons te kijken met een vogelblik, een exercitie die ons kan inspireren om ons mens-centrische perspectief te verruilen voor dat van een (ander) dier. Wellicht kunnen we zo beter ervaren ‘hoe het is om een vogel te zijn’ en beseffen welke effecten het menselijk handelen heeft op diverse ecosystemen – van de Waddenzee tot de noordelijke toendra’s.

Bijenvolken als bio-monitor

Ook binnen de bijenhouderij, een eeuwenoud ambacht met een misschien wat stoffig imago, worden nieuwe initiatieven ontplooid en wel door de imkers. Zij bezien hun traditie met nieuwe ogen, met bijenogen misschien zelfs. Vanwege de grote waarde voor de bijenhouders van de honing en was, en de semiwilde staat van het bijenvolk – een volk kan immers altijd gaan zwermen en wegtrekken – was het altijd zaak voor de imker zijn of haar volk goed te kunnen

‘lezen’. Opmerkelijk is een zekere familiariteit die de imker voelde en voelt met zijn of haar volk. Dat gaat soms zo ver dat de bijen ervan op de hoogte worden gesteld wanneer hun verzorger of eigenaar is overleden. Soms wordt de nieuwe imker voorgesteld. Bijgeloof? Recent onderzoek laat zien dat bijen gezichten kunnen herkennen en daar ook op reageren.

Honing maken de bijen in de kast uit de nectar, die de werkbijen uit bloemen zuigen en de bijenkast binnenbrengen. Hierbij blijft het stuifmeel van de diverse door de bij bezochte planten en bloemen aan haar poten hangen, waarmee de bij een volgende plant bestuift. Overigens werd dit voor de natuur en de menselijke voedselproductie cruciale bestuivingswerk van de bijen (en veel andere vliegende insecten) pas in de achttiende eeuw ontdekt door de Duitse natuuronderzoeker Christian Sprengel (1750-1816).

De meeste hobby-imkers in Nederland houden tegenwoordig bijen niet meer uitsluitend vanwege de honing, maar om verbondenheid met de natuur te ervaren en zich hier ook actief voor in te zetten. Onderzoek heeft uitgewezen dat insecten door droogte en verschraling, het gebruik van pesticiden in de intensieve landbouw, en de aanwezigheid van zware metalen en andere gifstoffen in de industrie hard worden getroffen. Veel imkers nemen daarom het initiatief tot het creëren van een bijvriendelijke omgeving. Onder andere door het actief aanplanten van de juiste inheemse bloemen in tuinen, bermen en stadsparken. Door zo de omgeving ‘bij te sturen’ vragen de bijenhouders aandacht voor de levensvoorwaarden van de bijen en andere insecten, en helpen ze een verbinding te creëren tussen de leefwerelden van mens, dier en plant.

Gifstofpolitie

In een bijzonder Europees samenwerkingsverband van imkers en wetenschappers – en de bijen – wordt het universum van deze insecten nog preciezer in kaart gebracht. Ook hierbij is de techniek een belangrijk instrument. Kern is dat de bijen gedurende hun foerageervluchten met het stuifmeel allerlei stoffen die zich op en in de bloemen, in de aarde en het oppervlaktewater bevinden, meenemen naar de bijenkast. Via een systeem van kleefstrippen (zogenaamde API-Strips, niet schadelijk voor de bijen) die imkers in hun kasten aanbrengen, worden de anders

[207] Honingraat (Schepens, ca. 1800)

ondetecteerbare hoeveelheden verontreiniging per bij gestapeld tot meetbare hoeveelheden. Na twee weken stuurt de imker de strips, voorzien van alle benodigde gegevens, naar het wetenschappelijke team. In het laboratorium worden de strips geanalyseerd. Zo ontstaat door de inzet van bijen, imkers en wetenschappers een gedetailleerde staalkaart van milieuvuiling – pesticiden, zware metalen, microplastics en andere schadelijke stoffen – in het gebied van de bijenkolonie.

Zoek de beer

Hoe zit het met wilde en mogelijk gevaarlijke dieren zoals wolven en beren. Willen wij ook door hun ogen kijken? Of willen we ze het liefst helemaal niet zien? In drie Franse dorpjes in de Pyreneeën viert men jaarlijks 'het feest van de beer', een oude traditie die elders verdwenen is. Ook dit is immaterieel erfgoed. De feesten worden gehouden rond 2 februari, de tijd dat het licht terugkeert en de dag dat, volgens de overlevering, de beer uit zijn winterslaap ontwaakt.

[206] Hommelsoorten (Christ, 1791)

[208] *Fabel van de beer en de bijen* (Marcus Gheeraerts [I], 1567)

Het dier is in deze traditie een heraut van de lente; met zijn ontwaken keert de groeikracht terug in de natuur en bij de mens. Tijdens het feest – een vrolijke maskerade en dorpsstoneel ineen – verstopt een als beer verklede man zich in het bos. Het dorp trekt eropuit om hem te zoeken, te vangen en vervolgens in een wilde tocht door de straten te voeren. De maskerade eindigt op het dorpsplein. Hier ontsnapt de beer nog één keer om een meisje te schaken en zich met haar te verschuilen in een loofhut, maar dan wordt het dier toch definitief getemd en ‘geschoren’. Zijn wilde haren is hij kwijt, zijn krachten zijn overgegaan op de dorpsbewoners en bevorderen de vruchtbaarheid van mens en natuur.

Helpt zo’n feest ons om dichterbij het dier te komen? Er spreekt in ieder geval een meer vanzelfsprekende verstandhouding uit, waaruit niet zozeer de angst voor het dier maar eerder respect voor zijn kracht en fascinatie voor zijn winterslaap spreken. In Frankrijk en Spanje zijn er verhalen die vertellen van jonge vrouwen die werden meegenomen door een beer, en vervolgens bijzonder krachtige, zij het wat overmatig behaarde, zonen voortbrachten.

Nieuwe verhalen

Heeft deze glansrol van de beer erin het verleden toe geleid dat men het dier met respect behandelde? Het grote enthousiasme voor de uitge-

[209] Het feest van de beer in Arles-sur-Teck (2014)

[210] ‘Beer uit de Alpen’ (negentiende eeuw)

[211] 'Beer van de zee' (Martinet, 1749-1783)

zette beren in de Pyreneeën en in Italië bleek in 2006 minder stevig gefundeerd dan gedacht. In dat jaar schoot een ingehuurd jager de op drift geraakte beer Bruno in Duitsland dood – zonder

dat hij agressief tegen mensen was geweest. Hij was alleen te dichtbij gekomen. In 2023 kwam het in Noord-Italië wel tot een dodelijke aanval. Er gaan al stemmen op om de beer uit de streek

[212] 'Beer uit Tibet' (Schlegel, 1842)

te weren, zoals hier stemmen opgaan om een wolvenhek te plaatsen rond provincies – of zelfs het hele land. Misschien hebben wij ook een nieuwe blik nodig en naast de oude kennis ook nieuwe verhalen en ervaringen waardoor we ons vertrouwer kunnen maken met het universum van deze wilde dieren.

Misschien moeten we actiever nieuwe verhalen zoeken. We kunnen zelf gaan leven als een beest, maar het inzetten van techniek is toch makkelijker en effectiever om het universum van beer en wolf beter te begrijpen. Wetenschap en techniek hebben ons dichterbij de bijen en de trekvogels gebracht. Misschien kan de beer ons gidsen naar een diepere verbondenheid met het woud en met de seizoenen wanneer we in zijn sporen kunnen lopen. In ieder geval blijken verschillende vormen van immaterieel erfgoed, gecombineerd met hedendaagse wetenschap-

pelijke onderzoeksmethoden, ons te kunnen helpen het universum van onze mededieren, met hun bijzondere vermogens, beter te begrijpen. In tijden waarin de mens steeds verder lijkt losgezongen van de natuur, met dreigende klimaat- en biodiversiteitscrises, is dit een belangrijke kwaliteit.